

جناب آقای محمد الخالدی

دانش آموخته دکتری
رشته روابط بین الملل
دانشگاه اصفهان

تجاوزات ضد حقوق بشری آمریکا به عراق در بازه زمانی ۱۹۹۰-۲۰۰۳

میان سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۳، سیاست‌ها و اقدامات ایالات متحده در قبال عراق به سلسله‌ای از نقض‌های جدی حقوق بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه انجامید. از جنگ خلیج فارس دوم تا تهاجم نظامی ۲۰۰۳، مجموعه‌ای از تصمیمات نظامی و سیاسی، آثار ویرانگری بر زندگی غیرنظامیان بر جای گذاشت. در جریان عملیات «طوفان صحرا» (۱۹۹۱)، بمباران گسترده زیرساخت‌های حیاتی مانند نیروگاه‌ها، شبکه آب، بیمارستان‌ها و کارخانه‌های دارویی، چهره انسانی جنگ را آشکار ساخت و فاجعه پناهگاه العامریه، با صدها قربانی غیرنظامی، نمونه‌ای از نادیده‌گرفتن اصل تمایز میان اهداف نظامی و غیرنظامی بود.

پس از پایان جنگ، تحریم‌های اقتصادی گسترده، با حمایت و هدایت آمریکا، منجر به فروپاشی نظام سلامت، کمبود دارو و مرگ صدها هزار کودک شد؛ اقدامی که از سوی کارشناسان سازمان ملل «مجازات جمعی» تلقی گردید. در کنار آن، مناطق پرواز ممنوع شمال و جنوب عراق که بدون مجوز شورای امنیت اعمال شد، با تداوم حملات هوایی و نقض حاکمیت ملی، به بحران انسانی تازه‌ای دامن زد. تهاجم سال ۲۰۰۳ و استفاده گزارش‌شده از سلاح‌های ممنوعه مانند بمب‌های خوشه‌ای و اورانیوم ضعیف‌شده، فصل پایانی این روند بود؛ جنگی که نه با دلایل مشروع، بلکه با پیامدهای انسانی گسترده و فروپاشی کامل ساختارهای دولتی همراه شد.

این وقایع، دوگانگی میان گفتمان حقوق بشر در سیاست خارجی آمریکا و رفتار واقعی آن در میدان عمل را آشکار می‌کند و ضعف نهادهای بین‌المللی در تضمین پاسخگویی و عدالت را برجسته می‌سازد. آنچه باقی مانده، ضرورت بازاندیشی در نظام بین‌المللی برای پیشگیری از تکرار چنین فجایع انسانی است.

کلیدواژگان: عراق، حقوق بشر، تحریم اقتصادی، نقض حاکمیت ملی، آمریکا.

مقدمه

حقوق بشر یکی از بنیادی‌ترین ستون‌های نظام حقوق بین‌الملل معاصر است و تضمین آن، شاخصی مهم برای ارزیابی رفتار دولت‌ها در صحنه جهانی محسوب می‌شود. توافقنامه‌های بین‌المللی مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸) و دو میثاق بین‌المللی (۱۹۶۶) بر حفاظت از حق حیات، سلامت، آموزش، غذا، امنیت و تضمین کرامت انسانی در همه شرایط، از جمله در مواقع درگیری مسلحانه، تأکید دارند. با این حال، تجربه عملی نشان می‌دهد که میان گفتار رسمی کشورها، به‌ویژه قدرت‌های بزرگ و اقدامات میدانی آن‌ها تفاوت قابل توجهی وجود دارد و نقض این اصول، پیامدهای انسانی و حقوقی گسترده‌ای به دنبال دارد.

عراق در بازه ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۳ نمونه‌ای برجسته از نقض حقوق بشر مرتبط مستقیم و غیرمستقیم با سیاست‌های آمریکا بود. این دوره شامل چهار مرحله اصلی است: جنگ خلیج فارس دوم (۱۹۹۱)، دوران تحریم‌های اقتصادی بیش از یک دهه، تحریم‌های هوایی و حملات مداوم و در نهایت تهاجم نظامی مستقیم در سال ۲۰۰۳ که به ویرانی و کشتار گسترده در عراق منتهی شد. هدف این مطالعه، بررسی و تحلیل مهم‌ترین نقض‌های حقوق بشری توسط آمریکا در عراق در این دوره با بهره‌گیری از گزارش‌های حقوق بشری بین‌المللی و منابع علمی و ارزیابی آثار آن در چارچوب حقوق بین‌الملل بشردوستانه است.

پیش‌زمینه روابط عراق و آمریکا قبل از ۱۹۹۰

قبل از پرداختن به جزئیات نقض‌ها، لازم است ماهیت رابطه عراق و آمریکا قبل از ۱۹۹۰ مورد توجه قرار گیرد. این رابطه، ترکیبی از همکاری و رقابت بود. واشنگتن در جنگ عراق با ایران (۱۹۸۰-۱۹۸۸) از عراق حمایت سیاسی و لجستیکی کرد تا نفوذ ایران در منطقه متوازن شود و منافع راهبردی خود را تأمین کند. با این حال، حمله عراق به کویت در اوت ۱۹۹۰ نقطه عطفی بود و آمریکا رهبری ائتلافی گسترده برای اخراج نیروهای عراقی از کویت را برعهده گرفت.

این تحول موجب مواجهه مستقیم عراق با واشنگتن شد، نه تنها در میدان جنگ بلکه از طریق تحریم‌های اقتصادی شدید که بیش از یک دهه ادامه یافت، با مداخلات نظامی پراکنده همراه بود و در نهایت به تهاجم مستقیم آمریکا در سال ۲۰۰۳ انجامید. این پیش‌زمینه نشان می‌دهد که سیاست آمریکا نسبت به عراق محدود به ادعای حمایت از حقوق بشر نبوده و با منافع راهبردی گسترده‌ای، از جمله کنترل منابع نفت، تضمین برتری در خاورمیانه و مهار نفوذ منطقه‌ای عراق، مرتبط بوده است (Office of the Historian, U.S. Department of State).

جنگ خلیج فارس دوم (۱۹۹۱) و نقض‌های انسانی

• عملیات هوایی گسترده

در ژانویه ۱۹۹۱، آمریکا عملیات «طوفان صحرا» را آغاز کرد که بیش از ۴۰ روز ادامه داشت و شامل هزاران پرواز و بمباران شدید زیرساخت‌های عراق بود. هدف اعلام شده، آزادسازی کویت و از کار انداختن توان نظامی عراق بود اما حجم تخریب زیرساخت‌های

غیرنظامی فراتر از حد مجاز حقوق بین‌الملل بشردوستانه بود. نیروگاه‌های برق و آب، پل‌ها، شبکه‌های فاضلاب و کارخانه‌های غذایی و دارویی به طور گسترده تخریب شدند. این حملات توان عراق در ارائه خدمات پایه‌ای به میلیون‌ها غیرنظامی را مختل کرد و بسیاری از کارشناسان آن را نوعی «مجازات جمعی» دانستند. پیامدهای انسانی این حملات شامل کمبود شدید آب، برق و دارو و افزایش رنج غیرنظامیان بود، به‌ویژه برای گروه‌های آسیب‌پذیر مانند کودکان و سالمندان (Human Rights Watch, 1991).

• بمباران پناهگاه العامریه

نمونه برجسته نقض حقوق بشر، بمباران پناهگاه العامریه در بغداد در ۱۳ فوریه ۱۹۹۱ بود که بیش از ۴۰۰ غیرنظامی، عمدتاً زنان و کودکان، جان خود را از دست دادند. آمریکا ادعا کرد این محل اهداف نظامی داشته است، اما گزارش‌های بعدی نشان داد که این پناهگاه محل اسکان غیرنظامیان بوده و نقض آشکار اصل تمایز میان غیرنظامیان و جنگجویان محسوب می‌شد. این حادثه نمونه‌ای بارز از نادیده گرفتن قوانین بین‌المللی بشردوستانه و حقوق انسانی در شرایط جنگ است (HRW, 1991).

• استفاده از سلاح‌های بحث‌برانگیز

گزارش‌های متعدد از استفاده بمب‌های اورانیوم ضعیف شده خبر دادند که اثرات طولانی‌مدت بهداشتی و محیط‌زیستی داشته و شامل افزایش نرخ سرطان و نقایص مادرزادی در عراق بوده است. استفاده از چنین سلاح‌هایی، حتی پس از پایان عملیات جنگی، پیامدهای شدید انسانی و زیست‌محیطی به همراه داشت و سلامت نسل‌های آینده را به خطر انداخت (Fathi et al., 2003: 6).

تحریم‌های اقتصادی و انسانی (۱۹۹۰-۲۰۰۳)

پس از پایان جنگ، شورای امنیت سازمان ملل تحریم‌های اقتصادی گسترده‌ای بر عراق طبق قطعنامه ۶۶۱ اعمال کرد. نقش آمریکا در تشدید و حفظ این تحریم‌ها تا سال ۲۰۰۳ کلیدی بود و پیامدهای انسانی شدیدی داشت.

• **فروپاشی نظام سلامت و تغذیه:** الجزیره گزارش داده که تحریم‌ها باعث مرگ صدها هزار کودک به دلیل سوء تغذیه و بیماری شد. نظام سلامت تقریباً به طور کامل دچار اختلال شد و کمبود داروهای اساسی و افزایش مرگ‌ومیر مادران و کودکان مشهود بود. این شرایط بحرانی، حقوق اساسی مردم به ویژه حق سلامت و زندگی را به شدت نقض کرد (AlJazeera, 2008).

• **تحریم‌ها به‌عنوان ابزار مجازات جمعی:** با وجود ادعای آمریکا که هدف تحریم‌ها تضعیف رژیم عراق بوده است، بیشترین آسیب به غیرنظامیان وارد شد. دیپلمات‌های برجسته، مانند دنیس هالیدی هماهنگ‌کننده بشردوستانه سازمان ملل در عراق، در اعتراض به آنچه «جنایت علیه بشریت» خواند، استعفا دادند و تأکید کردند که تحریم‌ها مردم را هدف قرار داده‌اند، نه حکومت را.

• **برنامه نفت در برابر غذا:** در سال ۱۹۹۶، برنامه «نفت در برابر غذا» برای کاهش اثرات انسانی تحریم‌ها ایجاد شد. با این حال، مدیریت سختگیرانه برنامه مانع رسیدن کمک‌های انسانی کافی به مردم شد و رنج آنان را تشدید کرد (Halliday, 2000: 32-35).

مناطق حریم هوایی (۱۹۹۱-۲۰۰۳)

آمریکا و بریتانیا در پی جنگ خلیج فارس، مناطق حریم هوایی شمال (کردستان عراق، ۱۹۹۱) و جنوب عراق (۱۹۹۲) را ایجاد کردند. هدف اعلامی این مناطق حفاظت از اقلیت‌های کرد و شیعه بود که در دوران تحریم‌ها و تنش‌های داخلی در معرض خطر قرار داشتند. به‌رغم هدف اعلامی انسانی، اجرای این سیاست ابعاد پیچیده و پیامدهای گسترده‌ای داشت. اولاً، حملات هوایی در این مناطق، حتی با هدف حفاظت، موجب کشته شدن غیرنظامیان و تخریب زیرساخت‌های محلی شد. این حملات نشان‌دهنده محدودیت‌های اعمال قدرت نظامی در چارچوب اهداف انسان‌دوستانه و تناقض آشکار بین اهداف اعلامی و نتایج عملی است. دوماً، مسئله حقوقی این است که ایجاد این مناطق بدون مجوز مستقیم شورای امنیت صورت گرفت و مشروعیت بین‌المللی آن به‌شدت مورد بحث قرار گرفت. این اقدام، نمونه‌ای از تجاوز به حق حاکمیت ملی عراق و نقض حقوق مردم در امنیت و زندگی بود. ادامه بمباران و عملیات هوایی برای بیش از ۱۲ سال، علاوه بر تلفات انسانی، باعث ایجاد بحران‌های انسانی و اقتصادی گسترده در این مناطق شد، از جمله کاهش دسترسی به خدمات

بهداشتی، آب و برق و تحمیل رنج گسترده بر غیرنظامیان. نهایتاً اینکه این سیاست نشان داد که اقدامات بشردوستانه تحت پوشش اهداف نظامی می‌تواند به ابزار فشار سیاسی و استراتژیک تبدیل شود، به‌ویژه زمانی که کنترل اطلاعات و مدیریت عملیات تنها در دست قدرت‌های خارجی باشد. تجربه مناطق حریم هوایی، نمونه‌ای روشن از تناقض میان حقوق بشر اعلامی و رفتار واقعی دولت‌ها در میدان عمل است (Chomsky, 2003: 115-118).

تهاجم آمریکا به عراق (۲۰۰۳)

در مارس ۲۰۰۳، آمریکا جنگ جدیدی علیه عراق آغاز کرد با توجیه داشتن سلاح‌های کشتار جمعی و ارتباط با تروریسم. با این حال، بازرسان بین‌المللی هیچ مدرکی برای اثبات این ادعا پیدا نکردند. تهاجم نظامی مستقیم، پیامدهای انسانی، اجتماعی و سیاسی شدیدی داشت که فراتر از میدان نبرد نظامی بود.

• **کشته شدن غیرنظامیان:** از نخستین روزهای تهاجم، هزاران غیرنظامی در بغداد، بصره و موصل بر اثر بمباران شدید جان خود را از دست دادند. گزارش‌های سازمان عفو بین‌الملل در سال ۲۰۰۳ نشان داد که برخی حملات عمدتاً مناطق پرجمعیت را هدف قرار داده بودند، که موجب افزایش تلفات انسانی و بحران‌های انسانی گسترده شد.

• **استفاده از سلاح‌های ممنوعه و اثرات زیست‌محیطی:** گزارش‌های متعدد تأیید کردند که نیروهای آمریکایی بار دیگر از بمب‌های اورانیوم ضعیف شده و بمب‌های خوشه‌ای استفاده کردند. این سلاح‌ها، علاوه بر تلفات فوری، پیامدهای بلندمدت بهداشتی و زیست‌محیطی برای نسل‌های آینده به همراه داشتند و مناطق وسیعی را آلوده کردند، به طوری که سلامت ساکنان و محیط زیست برای سال‌ها به خطر افتاد.

• **فروپاشی نهادهای دولتی و پیامدهای انسانی:** تهاجم نظامی منجر به فروپاشی کامل نهادهای دولتی عراق شد. نبود برنامه مدیریت پس از سرنگونی رژیم، موجب هرج‌ومرج، غارت و فقدان امنیت شد. این فروپاشی، نقض مستقیم حقوق اساسی مردم، از جمله حق امنیت، آموزش، سلامت و دسترسی به خدمات عمومی را در پی داشت. غیرنظامیان در مواجهه با بحران‌های انسانی و اجتماعی گسترده قرار گرفتند و بازسازی کشور با چالش‌های عمیق قانونی، اقتصادی و اجتماعی روبه‌رو شد.

• **پیامدهای حقوقی و بین‌المللی:** تهاجم ۲۰۰۳ و اقدامات بعدی، نمونه‌ای از فقدان پاسخگویی بین‌المللی در برابر نقض‌های گسترده حقوق بشر و قوانین بین‌الملل بشردوستانه بود. تداوم بی‌پاسخ ماندن این نقض‌ها، ضعف نظام بین‌الملل در حفاظت از مردم آسیب‌پذیر را آشکار کرد و پرسش‌های جدی درباره مسئولیت جامعه جهانی در قبال اینگونه اقدامات را دوباره مطرح نمود (Human Rights, 2003; Watch).

نتیجه‌گیری

دوره زمانی مورد نظر در این گزارش نشان داد که سیاست‌های آمریکا علیه عراق محدود به جنگ نظامی نبوده و سلسله‌ای مداوم از نقض حقوق بشر را شامل می‌شد؛ از بمباران زیرساخت‌های غیرنظامی در جنگ خلیج فارس دوم، تحریم‌های اقتصادی کشنده، تحریم هوایی بدون مشروعیت قانونی، تا تهاجم مستقیم ۲۰۰۳ و فروپاشی کامل نهادهای دولتی. این تجربه، دوگانگی گفتمان آمریکا در دفاع از حقوق بشر و اقدامات عملی ناقض آن را آشکار می‌کند و پرسش‌هایی درباره مسئولیت جامعه بین‌المللی در جلوگیری از چنین نقض‌هایی مطرح می‌سازد. همچنین ضعف نظام بین‌الملل در حفاظت از مردم آسیب‌پذیر در برابر سیاست‌های قدرت‌های بزرگ را نشان می‌دهد و اهمیت تقویت مکانیزم‌های بین‌المللی نظارت و مسئولیت‌پذیری کشورها را برجسته می‌کند.

منابع

- Fathi, R. A., Matti, L. Y., Al-Salih, H. S., & Godbold, D. (2013). Environmental pollution by depleted uranium in Iraq with special reference to Mosul and possible effects on cancer and birth defect rates. *Medicine, Conflict and Survival*, 29(1), 7-25. <https://doi.org/10.1080/13623699.2013.765173>
- Halliday, D. (2000). The Impact of UN Sanctions on the People of Iraq. *Journal of Palestine Studies*, 28(2), 29-37. <https://doi.org/10.2307/2676517>
- Human Rights Watch. (1991). OBJECTS ATTACKED:THE NEED FOR FULL DISCLOSUREAND ACCOUNTABILITY. HRW. From:https://www.hrw.org/legacy/reports/1991/gulfwar/CHAP4.htm?utm_
- Human Rights Watch. (1991). The Bombing Of Iraqi Cities: Middle East Watch Condemns Bombing Without Warning Of Air Raid Shelter In Baghdad's Al Ameriyya District On February 13. HRW. From:https://www.hrw.org/report/1991/03/06/bombing-iraqi-cities/middle-east-watch-condemns-bombing-without-warning-air-raid?utm_source=chatgpt.com
- Human Rights Watch. (2003, December 12). U.S: Hundreds of Civilian Deaths in Iraq Were Preventable. HRW. From: <https://www.hrw.org/news/2003/12/12/us-hundreds-civilian-deaths-iraq-were-preventable>
- Chomsky, N. (2003). *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*. Metropolitan Books.
- Office of the Historian, U.S. Department of State. (n.d.). The Gulf War, 1991. Office of the Historian. From: <https://history.state.gov/milestones/1989-1992/gulf-war>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی